РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
050010, г.Алматы, ул.Жамбыла,25

V

Бәрінен де ақиқат қымбат!

Жас Алаш

www.zhasalash.kz

17 МАМЫР БЕЙСЕНБІ 2018 жыл

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ГАЗЕТ ▪ ГАЗЕТ 1921 ЖЫЛҒЫ 21 НАУРЫЗДАН ШЫҒА БАСТАДЫ

№38 (16328)

«Мырзахметов шешпесе, шығынымыз шаш етектен...» 2-бетте

Мектеп асханасын кім көрінген тексеріп жүр 4-бетте

Халық жадысының қайнары 6-бетте

«Бәрібір өмір ұнайды...» 7-бетте

Qazaq banki-нің негізгі акционері Бақыт Ибрагим Германияда ұсталды. Qazaq banki-нің 10,55 пайыз акциясына иелік етеді демесеңіз, ашық дерек-көздерде Бақыт Ибрагим жайлы мәлімет тым жұтаң, тіпті бірде-бір суреті жоқ. Ашық ақпарат көздеріндегі Б.Ибрагимге қатысты аз-маз деректердің басын қосып, оның кім екенін зерттеп көрген едік.

Күйеубала синдромы:

Сағынтаевтың сағын сындыра ма?

Судан құрғақ шыққан

Тұңғыш президентті МӘҢГІЛІК деп мақұлдады

Мәжіліс Қазақстанның тұңғыш және әзірге жалғыз президентіне қауіпсіздік кеңесін өмір бойы басқаруға құқық беретін және бұл органның конституциялық рөлін күшейтетін заң жобасын мақұлдады.

ШЫМШЫМА

Астанадағы полиция лейтенанты көшедегі азаматшадан үш көк шар тәркілепті. Тәркілеу барлық тәртіпке сай жүрген: видеоға түсірілген, арнайы хаттама толтырылған. Хаттамаға қапыда үш шарынан айырылған азаматшаның қолы қойылған. Сөйтіп, астаналық лейтенант бүгінгі қазақ билігінің болмысына дәл диагноз қойып беріпті.

Көк шардың ҮРЕЙІ

Ақорданың пропагандасына уланбаған, ұлт тағдыры мен мемлекет тұтастығы жолында саяси белсенділік танытқан немесе өз құқығын қорғауға, әлеуметтік талабын жүзеге асыруға талпынған жұртқа бұған дейін күштік құрылымдар не істемеді?!. Кедергі келтірді, жұлқылады, сүйреді, қамады...

ПРОЦЕСС

Мәмбет ҚОЙГЕЛДИЕВ, академик

«СОПЫ» операциясы

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰРАМЫ ЖОҚ ІС БОЛАТЫН

«Сопы» операциясы ретінде басталған №703 ишандар ісін қайта қарауға 1974 жылы 22 мамырда жазылған Ишанханов Гүлтөрехан ишанның ұлы Гүлтөреев Рахматулланың Шымкент облысының прокуроры Мызниковтың атына жолдаған арызы себепші болды.

Көрнекі сурет

Арызда «Менің әкем Ишанханов Гүлтөрехан Шымкент облысы Сайрам ауданы Қарабұлақ ауылында 1878 жылы дүниеге келген. 1937 жылы Шымкент облысының ОГПУ органдары тарапынан тұтқынға алынған. 1946 жылы менің әкем Ишанханов Г. абақтыда өкпе дертінен өлді деген хабар алғанбыз.

Менің әкем совет билігіне қарсы жаулық әрекет жасаған емес. Бізге мәлімі, оның діни білімі болған және тұрақты түрде мешітке барып тұрған. Ал оның не үшін тұтқындалғаны, сотталған немесе сотталмағаны туралы біздің ешқандай да мәліметіміз жоқ.

Сізден менің әкемнің ісін қайта қарау туралы нұсқау беруіңізді қиыла өтінемін және не үшін қамауға алынып, сотталса қандай мезгілге сотталғанын хабарлауыңызды, ал егер ол заңсыз тұтқындалған болса, онда ақтап, бізге хабарлауыңызды өтінемін» деген өтініш айтылған.

Көріп отырғанымыздай, бұл советтік қоғамда сталиндік репрессия саясатына қатынастың біршама өзгеріске түскен кезеңі болатын. Дегенмен соның өзінде бұл мезгілде партия мен өкіметтің социалистік қоғам құру бағдарламасына шек келтіруге ешқандай да жол берілмейтін. Дегенмен облыстық прокуратура сталиндік репрессия саясатына байланысты жалпы Одақ көлемінде қалыптасқан жағдайды есепке ала отырып, мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің Шымкент облыстық басқармасының орынбасары подполковник И.А.Помилуйко атына «1937 жылы Ишанханов Гүлтөрехан деген азаматтың негізсіз жауапқа тартылып және сотталуына байланысты азамат Гүлтөреевтің шағымына жауап беру үшін қосымша тексеру жұмысын жүргізуге тапсырма беруіңізді өтінемін» деген сөзден басталатын құпия хат түсіріп, онда тексеру барысында мынадай жағдайларды анықтауға байланысты ұсыныс айтылған:

Оңтүстік Қазақстан облысының территориясында контрреволюциялық панисламдық, ұлтшыл-террористік ұйым болды ма?

Г.Ишанхановтың тергеу материалында көрсетілетін Хансейітовтің,

Закирханов Гулямның, Камиловтың, Иноятовтың және басқалардың ісі қайта қаралғанын немесе қаралмағанын анықтап, егер қаралған болса, онда қандай шешім қабылдағанын білгеніміз жөн.

Г.Ишанхановтың тергеу хаттамасында аталған, сондай-ақ контрреволюциялық ұйымға ишанның шақыруымен келді деген кісілер қылмыстық жауапкершілікке тартылғандығын мүмкін болғанша тексерген жөн. Егер тартылған болса, онда соларға байланысты жүргізілген қылмыстық істер қайта қаралды ма екен? Қандай шешімдер қабылданды?

Ишанхановтың жеке қожалығы құлақ ретінде тәркіленді ме? Ал өзі 1937 жылға дейін тұтқындалды ма? Егер тұтқындалған болса, не үшін тұтқындалды?

Бұл қойылған сұрауларға тура жауап беру ишан ісіне байланысты тарихи ақиқатты анықтаумен бірдей еді. Осы 1974 жылдың 9 тамызында Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің Шымкент облысы бойынша басқармасының аға тергеушісі, подполковник Козин Ишанханов Гүлтөреханға байланысты №820 қылмыстық істі қосымша тексеруді өз қарауына алғандығын хабарлайды.

Сол жылы 24 қыркүйекте Шымкент облысы прокуроры міндетін атқарушы, юстицияның аға кеңесшісі А.Ш.Кадеева Ишанханов Гүлтөреханды айыптау бойынша №820 мұрағаттық-қылмыстық іске байланысты Шымкент облыстық сотының төралқасына өз қарсылығын (протест) жолдайды. Бұл прокурорлық қарсылық құжаттың «Ортаазиялық контрреволюциялық панисламдық орталықтың ісі» бойынша жазаланған кісілердің бәріне бірдей қатынасы болғандықтан, оның мәтінінен ең негізгі деген тұжырымдарды толығырақ келтіруді жөн көрдік.

Прокурорлық қарсылықта Г.Ишанхановты қылмыстық істе айыптауға оның 1937 жылғы тергеу барысында берген өз көрсетулері, сондай-ақ басқа істер бойынша қылмыскер ретінде айыпталған А.Камиловтың, С.Хансейітовтің, А.Сарымсақовтың, А.Иноятовтың, А.Қасымовтың, А.Мақсұтовтың, И.Нұрметовтің, А.Мирсадықовтың, Д.Серқожаевтың, Ж.Омартөреевтің нақты емес және қайшылықты көрсетулері негіз болғандығы, бұған қосымша қылмыстық іске басқа да осы контрреволюциялық панисламдық ұйымға қатынасқаны үшін сотталған 48 адамның қылмыстық істері бойынша «Айыптау қорытындылары» тіркелгендігі айтылады.

Одан әрі прокурорлық қарсылықта Г.Ишанхановты қылмыскер ретінде айыптаудың негізсіз екендігін айғақтайтын мынадай фактілер мен дәлелдер келтіріліп, нақты ұсыныс айтылады:

«Өзіне тағылған қылмысты мойындай отырып Ишанханов Г. 1937 жылғы көрсетуінде контрреволюциялық панисламдық ұйым 1926 жылы Шымкент қаласында жасырын түрде болып өткен мәжілісте жасалған «Бата» арқылы құрылғандығын айтады. Ұйымды С.Хансейітов және Г.Зәкірханов басқарған. Оның белсенді мүшелері қатарында бауыры Ишанханов Насырханның да болғандығын айтқан.

Камиловтың көрсетуінде контрреволюциялық ұйымның бірінші мәжілісі Хансейітовтің басшылығымен 1925 жылы Ташкентте болып өткен, ал Ишанханов оның қатысушылары қатарында аталады.

С.Хансейітов берген көрсетуде контрреволюциялық ұйымның бірінші мәжілісі 1925 жылы болып өткен, бірақ Ташкентте емес, Шымкент облысындағы Сайрам қышлағында, ал Ишанханов Г. оған қатысушылардың құрамында, дегенмен контрреволюциялық ұйымның мүшесі ретінде аталмайды.

Ә.Сарымсақов пен А.Қасымов алдын ала тергеуде мұсылман дінбасыларының контрреволюциялық ұйымы 1937 жылдан бері болғандығын көрсетіп, Г.Ишанхановты оның басшыларының қатарында атайды.

Иноятов, Мақсұтов және Нұрметов Г.Ишанхановты контрреволюциялық ұйымның өздеріне мәлім қатынасушылары қатарында атамайды. Г.Ишанханов бұдан басқа, контрреволюциялық панисламдық ұйымның өзіне мәлім қатынасушылар қатарында 36 адамның тізімін атайды.

Осы іс бойынша қыркүйекте жүргізілген қосымша тексеру арқылы анықталғандай, Г.Ишанханов және жоғарыда аталған басқалардың көрсетулері дәлелді емес және 1937 жылғы сотқа дейінгі тергеу барысында Ишанхановқа тағылған айыптауға негіз бола алмайды.

Г.Ишанхановтың көрсетуінде контрреволюциялық ұйымның басшылары ретінде аталған Закирханов Ғұлямтөре мен Ишанханов Насырхан қылмыстық жауапкершілікке тартылған емес.

Г.Ишанхановты 1937 жылы контрреволюциялық ұйым басшыларының бірі ретінде атаған Қасымов-Сабиров А. кейін 1951 жылы жүргізілген тергеуде өзінің бұрынғы көрсетулерінен бас тартып, 1937 жылы ол өзі және басқалар туралы жалған мәлімет бергенін мәлімдеді.

Қасымов-Сабиров пен Ә.Сарымсақов 1957 жылы ақталған, сондай-ақ оларға байланысты қылмыстық іс дәлелдік негізі болмағандықтан тоқтатылды.

Г.Ишанхановтың және басқа да істер бойынша қылмыскер ретінде тергелгендердің өздерін контрреволюциялық панисламдық ұйымның белсенді қатысушылары ретінде Орта Азия республикаларын Советтер Одағынан бөліп алып, Жапонияның протекторлығымен жалпымұсылмандық мемлекет құруға бағытталған әрекеті туралы көрсетулері, совет билігіне қарсы қарулы көтеріліс үшін көтерілісшіл кадрлар даярлауға байланысты берген фактілері нақты емес және қайшылықты, сондай-ақ іске қатысты басқа да объективті дәлелдер арқылы расталмайды.

Бұл көрсетулер сотқа дейінгі айыптауға негіз бола алмайды, өйткені тұтқындарды сотқа дейінгі тергеу ісі процессуалдық нормаларды дөрекі түрде бұзу арқылы жүргізілген. Айыпталушы өзбектер мен қазақтар, олардың арасында сауаты жоқ, орыс тілін білмейтіндер де бар, соған қарамастан, олар тергелген, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеу материалдарымен таныстырылмаған.

Қылмыстық іс материалдарынан байқалғанындай, Г.Ишанханов 1937 жылы Шилтеханов Юнусалихан ауылында тұтқынға алынған. Іс бойынша куәгер ретінде сұралған Ишанхановтың ұлы Гүлтөреев Ю. Шилтехановтың оларға туысқан болып келетіндігін, Г.Ишанханов 1937 жылы отбасымен оның ауласындағы шағын үйде тұрғандығын көрсетеді. Шилтеханов болса 1937 жылы сотталып, 1957 жылы ақталған, ал оған ашылған қылмыстық іс дәлелдік негізі болмағандықтан тоқтатылған.

С.Хансейітовқа, Ә.Жәңгірқожаевқа, Ж.Омартөреевке, Камиловқа, Иноятовқа, Мақсұтовқа және Нұрметовқа байланысты қылмыстық істер қайта қаралмаған.

Шымкент облысының Қарабұлақ қышлағында 1917 жылдан бері тұратын және Г.Ишанхановты ауылдас ретінде білетін, сондай-ақ осы іс бойынша куәгер ретінде сұралған А.Абрасулов Шымкент облысында контрреволюциялық ұйымның жұмыс жасағандығы және оған Ишанхановтың мүше болғандығы жөнінде ештеңе де естімегендігін, орта шаруа қожалығы болғандығын, отбасымен егіншілікпен айналысып, жалдамалы еңбек пайдаланбағандығын көрсетеді.

Бұған қосымша, іске қатысты материалдардан көрініп тұрғандай, 1937 жылы осы іс бойынша көрсетулері негіз болған Г.Ишанхановты және басқа айыпталушыларды сұрауға алғанда заңсыз әдіс-құралдарды қолданғандары үшін 1939 жылы НКВД әскерінің әскери трибуналы тарапынан сотталған бұрынғы НКВД басқармасы бастығының орынбасары Кальнинг және НКВД басқармасының бөлім бастығы Костенко бұл істі тікелей жүргізген.

Сонымен, бұл іс бойынша атқарылған қосымша тексеру нәтижесінде Г.Ишанхановтың 1937 жылы дәлелсіз материалдар бойынша сотталғандығы анықталды.

Жоғарыда баяндалғандарға сүйене отырып және ҚазКСР Қылмыстық процессуалдық кодексінің 363-бабын басшылыққа алып,

Өтінемін:

НКВД-ның Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша басқармасының жанындағы бұрынғы Ерекше Үштіктің 1937 жылы 28 қарашада Ишанханов Гүлтөреханға қатысты қаулысы жойылсын және оның қызметінде қылмыс құрамы болмағандықтан, қылмыстық іс тоқтатылсын».

1974 жылы 9 қазанда А.Абдрахмановтың төрағалығымен өткен Шымкент облыстық соты төралқасының мәжілісі өзінің қаулысымен облыстық прокуратурадан түскен бұл ұсынысты бекітті.

Сонымен, НКВД-ның Оңтүстік Қазақстан бойынша органдарына жоғарыда аталған ишандардың күшімен Орта Азия және Қазақстан республикаларында контрреволюциялық панисламдық көтерілісшіл ұйым құрылып, бұл антисоветтік ұстанымдағы ұйым ортаазиялық республикаларды бөліп алып, Жапонияның және басқа капиталистік мемлекеттердің қолдауымен жалпымұсылмандық мемлекет құру әрекетін жүргізді деген тұжырымға келіп, сондай-ақ осы ұйыммен күрес жүргізу мақсатында «Сопы» операциясын іске асыру не үшін қажет болды?

НКВД органдары тарапынан жүргізілген мұндай ауқымды да зардабы жойқын шараның мынадай себептерін айтқан жөн: **біріншіден,** жергілікті билік орындары 20-жылдардың соңы және 30-жылдардың басында Орта Азия және Қазақстан республикаларында жүргізген глобалды эксперименттік реформалары барысында жолыққан қиындықтары мен сәтсіздіктерін (мәселен, Қазақстандағы жаппай отырықшыландыру, тәркілеу, 1931-1933 жж. аштық т.б.) оппозициялық көңіл күйдегі күштерге аударып салып, барлық қиындықтарды солардың антисоветтік қызметінің нәтижесі ретінде көрсетуге тырысты; **екіншіден,** коммунистік партия қоғамда өз идеологиясын орнықтыру және оны осы тұрғыдан жалғыз жалпықоғамдық күшке айналдыру ісінде исламға кедергі күш ретінде қарады, исламды бұл ықпалдан айыруды, мешіт және медреселерді жаппай жабу, сондай-ақ ишан, имам және молда сияқты дін ісін жүргізуші институттарды репрессияға алу арқылы іске асырды. Осы арада НКВД органдарының бұл тарихи мезгілде мемлекет ішінде дербес және ешқандай да шектеусіз құзыретке ие болғандығын, өз ретінде бұл қалыптасқан жағдай репрессиялық шаралардың барған сайын кең ауқым ала түсуіне жол ашқанын атап айтқан жөн. Совет билігінің алғашқы күндерінен бастап іске қосылған бұл құдіретті машина ендігі уақытта халықтың мүддесіне емес, өзінің қорқыныш, үрей туғызатын беделіне жұмыс істеді.

Бұл айтылғандарға қосымша мынадай жағдайды ескерген жөн. Ресейдің бұл уақытта Орта Азияда орныққанына 70 жылдан артық мерзім болғанына қарамастан, аймақтың исламдық әлемі (умма) оған құпиясы көп бөтен дүние еді. Сондай-ақ ол қоғам ішіне тереңдеп ене түсуге ұмтылған мемлекеттік билік алдындағы соңғы бастион да болатын. Өзінің шексіз билігін орнатуға тырысқан коммунистік идеологияның қоғамда өзіне балама идеологиялық күштің болуына шыдамдық танытуы, әрине, мүмкін емес-тін. Алаштық азаттық қозғалыспен, оның бастаушы күші – ұлттық саяси элитамен есеп айырысқан соң, ендігі уақытта исламның ықпалынан құтылу жаңа өкіметке аса маңызды қажеттілікке айналды.

НКВД органдары жүргізген репрессиялық шаралар туралы ойлағанда айналып өту мүмкін емес бір мәселе бар. Ол – бұл мекеме кадрларының қатарында облыстық басқарма бастығының орынбасары, мемлекеттік қауіпсіздік капитаны Кальнинг, бөлім бастығы, мемқауіпсіздік лейтенанты Костенко, тергеуші, мемқауіпсіздік лейтенанты Жанахмедов сияқты қоғамда үрей туғызу, қарапайым қоғам мүшелерін жазалау ісінде зор құлшыныс танытқан қызметкерлердің ұстанымы арнайы зерттеу тақырыбы болуға тиіс. Бұл ретте әсіресе капитан Кальнингтің атқарған «миссиясын» бөліп атаған жөн. Оңтүстік Қазақстан өңірінде жүргізілген сұрапыл «Сопы» операциясын үлкен қатыгездікпен және қанішерлікпен басқарып, соңына жеткізген – осы Кальнинг. «Сопы» операциясы тақырыбы ауқымында баяндалған фактілер басында Сталин тұрған большевиктік иерархиялық құрылымның Қазақстанның қазақ және басқа халықтарына деген жауыздық ұстанымының нақты көрінісі еді.
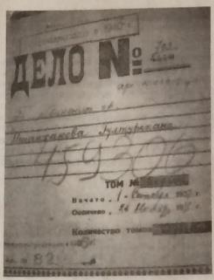
Коммунистік партия қоғамда өз идеологиясын орнықтыру және оны осы тұрғыдан жалғыз жалпықоғамдық күшке айналдыру ісінде исламға кедергі күш ретінде қарады, исламды бұл ықпалдан айыруды, мешіт және медреселерді жаппай жабу, сондай-ақ ишан, имам және молда сияқты дін ісін жүргізуші институттарды репрессияға алу арқылы іске асырды.